

Iskanje alternativ. Reševanje Judov v Gorici pred holokavstom

Renato Podbersič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(450.367=411.16), 94(497.473=411.16)

Renato Podbersič: Iskanje alternativ. Reševanje Judov v Gorici pred holokavstom. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 1, str. 43–60

Prispevek** obravnava iskanje alternativ pri Judih na Goriškem, ki so se po kapitulaciji Italije znašli na udaru nacistov. Posamezni Judje in tudi cele judovske družine so se že do septembra 1943 uspeli umakniti iz Gorice, odšli so predvsem v druge italijanske dežele. Nekateri so po skrivnih kanalih zbežali v Švico, spet drugi so se uspeli skriti na podeželju. Navadno so potovali ali se skrivali pod lažnimi imeni in z dokumenti, ki so jih priskrbele protifašistične organizacije. Po drugi strani se je za odhod v partizanske enote na Primorskem odločil le manjši delež goriških Judov. Goriški Judje so bili namreč tradicionalno bolj vpeti v italijanski kulturno-gospodarski prostor in oddaljeni od slovenske stvarnosti v deželi.

Holokavst je dejansko pomenil uničenje judovske skupnosti na Goriškem, ki si po vojni praktično ni več opomogla in je bila dokončno ukinjena leta 1969.

Ključne besede: Judje, holokavst, reševanje, preganjanje, Goriška, Primorska

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(450.367=411.16), 94(497.473=411.16)

Renato Podbersič: Searching for Alternatives – Saving the Gorizia Jews From Holocaust. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 1, pp. 43–60

The treatise discusses searching for alternatives with the Gorizia Jews, who were exposed to the Nazis after the capitulation of Italy. Individual Jews and also whole Jewish families managed to escape from Gorizia before September 1943; most of them went

* Renato Podbersič, dr. zgodovine, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija, renato.podbersic@guest.arnes.si

** Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

to other Italian countries. Some of them escaped to Switzerland by way of clandestine channels, the others managed to find refuge in the countryside. They usually travelled or hid under false names and with identification papers, which were provided by antifascist organisations. On the other hand only a small number of the Gorizia Jews decided to join the Primorje Partisan units. The Gorizia Jews were traditionally more involved in the Italian cultural-historic milieu and were more distanced from the Slovene reality. Holocaust actually meant the end of the Gorizia Jewish community, which after World War II could not be re-established and was finally abolished in 1969.

Key words: Jews, holocaust, saving, persecution, Goriška, Primorska

ITALIJA IN PREGANJANJE JUDOV

Ob začetku druge svetovne vojne in s skoraj popolno zaustavitvijo judovske emigracije se je pojavil nov način razmišljanja pri »reševanju judovskega vprašanja«. Nacisti so predstavili načrte za biološko uničenje Judov in drugih »nižjih« ras (Romi, Slovani), kar so potem v več fazah izvajali po vsej zasedeni Evropi. Najprej so Jude »ustrezno« zaznamovali, in sicer z rumeno Davidovo zvezdo, kar je spominjalo na srednjeveško označevanje gobavcev. S to prakso so Nemci začeli novembra 1939 na okupiranem Poljskem, kjer je pred drugo svetovno vojno živel največja judovska skupnost v Evropi. Organizirano izseljevanje Judov je postalo zaradi začetka druge svetovne vojne praktično nemogoče, oktobra 1941 pa so ga nacisti tudi dokončno prepovedali.¹

Italijanska družba tudi po nastopu fašizma jeseni 1922 ni bila dovzetna za rastoči antisemitizem, ki je divjal po srednji in vzhodni Evropi. Položaj za Jude se je začel v fašistični Italiji slabšati ob sprejemanju protijudovske zakonodaje leta 1938. Ob italijanskem vstopu v drugo svetovno vojno 10. junija 1940 pa se je tudi zanje začelo novo obdobje. Zaradi ekonomskih pritiskov so številni italijanski Judje obubožali. Notranje ministrstvo je obenem naročilo, da pomoč revnim Judom ni naloga države, ampak morajo zanje poskrbeti judovske skupnosti same.²

Izdani so bili novi predpisi, ki naj bi z njihove strani preprečevali širjenje malodušja in protifašizma. Že ob slutnji bližajočega se vojnega spopada, ki je kmalu »posrkal« tudi Italijo, je državni podsekretar na notranjem ministrstvu Guido Buffarini Guidi konec maja 1940 prenesel poveljniku policije Arturu

¹ Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Yale University Press Hilberg, New Haven 2003, str. 1018–1021; Oto Luthar, *Po robovih spomina: antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2012, str. 39–41.

² Renzo De Felice, *Storia degli Ebrei italiani sotto il fascismo*, Einaudi (dalje: De Felice, *Storia degli Ebrei italiani*), Torino 1993, str. 356–357; Michele Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista. Vicende, identità, persecuzione*, Einaudi (dalje: Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista*), Torino 2000, str. 198–201.

Bocchiniju željo, ki naj bi izvirala od samega Mussolinija, da naj pripravijo koncentracijska taborišča tudi za Jude. O pripravah je moral policijski poveljnik poročati naravnost Mussoliniju. Iz dokumentov sicer ni jasno, katere kategorije Judov naj bi internirali v taborišča. Poveljnik policije Bocchini je že čez nekaj dni izdal okrožnico, s katero je naročil, da je treba v primeru nuje internirati tiste italijanske Jude, ki so predstavljali nevarnost. Hkrati je zahteval, da se do 10. junija 1940 pripravijo ustrezni sezname. Tuji Judje, ki Italije še niso zapustili, so bili aretirani, zaprti in potem internirani v koncentracijska taborišča na jugu Italije, večinoma v Ferramonti di Tarsia pri Cosenzi in Campagna pri Salerno.³

Vseeno fašistične oblasti niso internirale vseh Judov kljub njihovi »nevarnosti«, ki naj bi jo predstavljali za družbo v skladu z rasnimi zakoni iz leta 1938. Vendar so postopoma odpravljali razne kategorije Judov, ki naj bi bili izvzeti iz preganjanja. Hkrati so oblasti nameravale opraviti dokončno rešitev judovskega vprašanja, ko naj bi vse Jude odstranili iz Italije še pred vstopom v vojno. Predvidevali so izjemo za pripadnike mešanih družin, ki so prestopili v katoliško vero. Sporočilo o nameravanem izgonu je poveljnik policije že 9. februarja 1940 sporočil Danteju Almansiju, novemu predsedniku italijanske Zveze judovskih skupnosti.⁴

Med avgustom in oktobrom 1940 je državni organ »Demorazza« pripravil podroben načrt, ki je predvideval postopen in popoln izgon Judov z ozemlja Kraljevine Italije v roku petih let. Hkrati so se nameravali lotiti tudi problema mešanih družin. Fašistični namen je sicer predstavljal izgon Judov, ne pa tudi njihovega kapitala, ki naj bi ostal v državi, vendar pod nadzorom Nejudov. Z razmahom vojne so se ukrepi proti Judom samo še stopnjevali. Leta 1942 so še bolj omejili dejavnosti, ki naj bi jih smeli Judje opravljati. Ponovno so pregledali razne sezname izjem med Judi, ki so jih v preteklosti že priznali, hkrati pa so tudi prekinili vse postopke preverjanja za primere, ki so še ostali nerešeni. Na novo so označili tiste iz mešanih zakonov, ki so jih potem stalno nadzorovali. Različni državni organi so tudi poskrbeli za nadzor Judov in zbiranje podatkov o njih.⁵

Kljub vojnemu času stopnjevanje pritiska na Jude v državi ni ponehalo, pravzaprav je vojna samo še okrepila njegov brezkompromisni del. Ministrstvo

³ Carlo Spartaco Capogreco, *Fašistična taborišča. Internacije civilistov v fašistični Italiji (1940–1943)*, Publicistično društvo ZAK (dalje: Capogreco, *Fašistična taborišča*), Ljubljana 2011, str. 96.

⁴ De Felice, *Storia degli Ebrei italiani*, str. 353–354; Capogreco, *Fašistična taborišča*, str. 94–95.

⁵ De Felice, *Storia degli Ebrei italiani*, str. 353–357; Joshua D. Zimmerman, *Jews in Italy under Fascist and Nazi rule, 1922–1945*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, str. 114–117; Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista*, str. 169–172.

za ljudsko kulturo je podpiralo ustanavljanje »Študijskih centrov za judovsko problematiko«. Do junija 1942 so ustanovili štiri: Milano, Firenze, Ancona in Trst. Glavna dejavnost omenjenega tržaškega centra je pravzaprav konkretno antisemitsko preganjanje, ki je združevalo tako naciste kot fašiste. V Trstu so raziskovali in preiskovali judovsko problematiko in tako pravzaprav vzpostavili sistem tudi sistem povsem osebne narave, ki je dočakal nacistično vkorakanje septembra 1943 in tlakoval pot v taborišča smrti za tukajšnje Jude. Njihovo delo je 23. novembra 1942 v pismu pohvalil tudi Paul Ernst von Druffel, nemški konzul v Trstu, ko je poročal svojemu veleposlaništvu v Rimu.⁶

Velik del italijanske javnosti, vključno z delom zgodovinarjev, je po končani vojni fašistična taborišča bolj primerjal z nemškimi uničevalnimi taborišči, z Judi in holokavstom, kot pa z Mussolinijevo diktaturo, fašističnim totalitarnim načrtom in njegovimi specifičnimi oblikami represije. V študijah o fašizmu, ki so se izvajale v zadnjih tridesetih letih, je zelo razširjena in tudi zavajajoča težnja, da se fašistična antisemitska politika zreducira zgolj »na položaj, s katerega je mogoče videti Auschwitz in nacistični uničujoči načrt holokavsta«.⁷

GORIŠKI JUDJE OB ZAČETKU VOJNE

Junija 1940 so se tudi za preostale goriške Jude začeli težki časi. Njihove kartoteke so dopolnjevali, podatke so pošiljali v Rim. Nekaj dni po vstopu Italije v drugo svetovno vojno sta bili zaukazani internacija in konfinacija za vse tuje Jude, ki »[P]ripadajo državam, ki izvajajo rasno politiko«. Med 21.–25. junijem 1940 je goriška prefektura poslala na ministrstvo za notranje zadeve dva seznama dvajsetih tujih Judov iz Gorice, ki bi morali zapustiti mesto in oditi v konfinacijo.⁸

Število Judov v Gorici se je zelo zmanjšalo, ob vstopu Italije v vojno jih je v mestu vztrajalo manj kot sto. Leta 1941 je prispevke za judovsko skupnost redno plačevalo zgolj 27 Judov, od tega samo Giuseppe Pincherle iz Krmina (Cormons) ni živel v mestu. Dokler so dopuščale možnosti, se je življenje v goriški judovski skupnosti skoraj nemoteno nadaljevalo. Vrstili so se verske slovesnosti, sestanki vodstva in praznovanja za otroke, posebej za Purim.⁹ Ob

⁶ Silva Bon Gherardi, »La politica antisemita a Trieste negli anni 1940–1943«. *Qualestoria* 17 (1), 1989 (dalje: Bon Gherardi, *La politica antisemita*), str. 93–97.

⁷ Francesco Germinario, *Fascismo e antisemitismo, Progetto razziale e ideologia totalitaria*, Laterza, Roma–Bari 2009, str. 87.

⁸ ACS, Direzione generale PS, A 16, Ebrei stranieri, b. 11, fasc. 36, Gorizia, 21. junij 1940.

⁹ Purim – judovski praznik, praznuje se v spomin na rešitev Judov, ki jim je grozilo uničenje v Perziji.

sinagogi je obstajala knjižnica, kjer so bile shranjene stare judovske knjige. Sionistična skupina pa je imela svojo knjižnico z modernejšimi knjigami o judovstvu, ki jih je izposojala zainteresiranim. Praktično do nemške okupacije jeseni 1943 so se mladi družili in organizirali skupne izlete v okoliške hribe. Tudi stiki z osrednjim vodstvom Zveze judovskih skupnosti Italije v Rimu so se redno ohranjali, občasno je tja odpotoval tudi predsednik skupnosti iz Gorice. Prav tako so se ohranjali stiki s sionističnimi organizacijami in zbiral se je denar za judovske otroke v Palestini. Kljub vojnemu času so v vodstvu skupnosti razmišljali, da bi odobrili uporabo dela zemljišča v lasti skupnosti ob pokopališču v Rožni dolini pri Gorici. Tam so želeli organizirati pripravljalni kamp (hebr. *Haksharah*) za judovske mladostnike tudi iz drugih krajev, ki so se pripravljali na preselitev v Palestino. Gino Armani in Gaddo Morpurgo, dva mlada goriška Juda, sta se udeleževala sionističnih kampov v Orcianu pri Pisi.¹⁰

Slika 1: Sinagoga v nekdanjem goriškem getu, tik pred drugo svetovno vojno. Hrani muzej sinagoga v Gorici.

Krajevne oblasti in goriška kvestura so si tudi v času vojne vzele pravico odločati o judovskem rasnem statusu posameznih oseb. V Gorici je bilo več

¹⁰ Marcello Morpurgo, *Valdirose – Memorie della comunità ebraica di Gorizia*, Del Bianco Editore (dalje: Morpurgo, *Valdirose*), Udine 1986, str. 204; Renato Podbersič, *Judovska skupnost na Goriškem 1900–1950*. Doktorska disertacija. Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije (dalje: Podbersič, *Judovska skupnost na Goriškem*), Koper 2016, str. 178.

primerov, ki nazorno kažejo vso kaotičnost in različno razlaganje zakonov. Giuseppe De Ferri, ki je judovstvo zapustil leta 1938, čeprav je bil do tega leta vpisan v judovsko skupnost, ni bil prištet med Jude na podlagi odločitve ministrstva za notranje zadeve. Po drugi strani je bil Arrigo Dörfles prištet med Jude, ker jeseni 1938 ni pripadal nobeni veri. Enaka usoda je doletela tudi Bruna Luzzatto, ki je iz judovstva uradno izstopil že leta 1911. Bruno Donati je bil na podlagi ministrske odločbe spoznan za Juda, medtem ko njegova sestra Bianca v skladu z zakonskimi določbami ni bila prišteta med Jude.¹¹

RAZMERE SE ZAOSTRIJO

Začetek leta 1943 je predstavljal pravo nočno moro za fašistični režim v Italiji, saj se je vojna vedno bolj vlekla. Ljudje so bili siti vojne, razočarani in malodušni. Neuspeli na Balkanu (Grčija, Jugoslavija), predvsem pa uničenje italijanske ekspedicijske armade ARMIR na bojiščih v Sovjetski zvezi, so vodili k oddaljevanju državljanov od režima in hkrati povzročili nepopravljiv prelom s fašizmom.¹²

Nemški protijudovski ukrepi so se začeli takoj po kapitulaciji Kraljevine Italije 8. septembra 1943. Okupatorji so izvajali aretacije, deportacije in umore. To se je dogajalo, še predno je nova, fašistična RSI (*Repubblica Sociale Italiana*) oziroma Salojska republika s sedežem v mestecu Salò ob Gardskem jezeru prevzela uradna stališča, ideološke smernice in zakonodajne predpise. Njihove namere so se javno pokazale 14. novembra 1943 ob prvem zasedanju nove, republikanske fašistične stranke v Veroni. V 7. točki manifesta je bilo jasno določeno: »Pripadniki judovskega rodu so tujci. V obdobju trajanja vojne pripadajo sovražnemu narodu.«¹³

Po vseh italijanskih deželah, ki jih je septembra 1943 zasedla nemška vojska, se je začel pravi lov na Jude, v italijanskem zgodovinopisju poznan tudi kot »La caccia all' ebreo«.¹⁴

Takrat je bilo v Gorici le še okrog 80 Judov. Nekateri so zaslutili prihajajoče preganjanje in so se že do septembra 1943 uspeli umakniti iz mesta, odšli so v druge italijanske dežele. Nekateri so po skrivnih kanalih preko Milana zbežali v Švico, spet drugi so se uspeli skriti na podeželju. Navadno so potovali ali

¹¹ ASG, Regia Prefettura di Gorizia, Ufficio di Gabinetto, busta G/104 bis, fasc. 17.2.3. Difesa della razza. Giudei in provincia di Gorizia. Disposizioni di massima, 1942.

¹² Bon Gherardi, *La politica antisemita*, str. 91–93; De Felice, *Storia degli Ebrei italiani*, str. 440–441.

¹³ Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista*, str. 268–270.

¹⁴ De Felice, *Storia degli Ebrei italiani*, str. 453–454; Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista*, str. 220–222.

se skrivali pod lažnimi imeni in z dokumenti, ki so jim jih priskrbele protifašistične organizacije. Približno dvajsetim Judom (družine Farber, Fink in Steinmann) je uspelo zapustiti mesto in se zateči v srednjo Italijo (Emilia Romagna, Marche), kjer so upali, da bodo prešli frontno črto in se umaknili na območje pod nadzorom zaveznikov. Nekateri so se uspeli varno umakniti v tujino, med njimi tudi nekdanji goriški rabin Abraham Shreiber, ki je od leta 1936 služboval na Reki. Skupaj z družino so odšli v Palestino.¹⁵

Že od nemškega vkorakanja dalje se je med goriškimi Judi širil strah. Prihodnost jim je prinašala negotovost, hkrati so se zbal za svojo usodo. V Gorici so ostali v glavnem samo še pripadniki srednjega in nižjega družbenega sloja, bogati Judje so se že prej umaknili iz mesta. Adolfo Jacoboni razmere opisuje kot precej negotove, večina preostalih Judov v mestu je živela v pomanjkanju informacij in negotovo čakala, kaj se bo zgodilo.¹⁶

Prihodu Nemcev septembra 1943 so sledile prve aretacije tudi med goriškimi Judi, vendar so večino kasneje izpustili. Morda je prav to dejstvo pri marsikom vzbudilo občutek lažne varnosti v domačem mestu. Prva aretirana, ki ju niso izpustili, sta bila 18. septembra 1943 Umberto Armani, oče (roj. 1881), in Gino, sin (roj. 1922), takoj po nemškem vkorakanju v Gorico. Gino, prepričan sionist, se je udeleževal sionističnih taborov že pred drugo svetovno vojno. Imel je namen naselitve v Palestini, a mu je načrte prekrizala druga svetovna vojna. Odpeljana sta bila v Trst. Kasneje sta se znašla na prvem transportu, poslanem v Auschwitz, kjer so ju ubili. Potem so Nemci 9. novembra 1943 aretirali tudi Eldo Tova Rachel Michelstaedter, por. Morpurgo. Njena hiša v ulici Cadorna, znana kot Villa Elda, je postala sedež nemškega štaba med okupacijo Gorice.¹⁷

Večina goriških Judov verjetno ni slutila, da se že pripravlja pravi pekel za celo goriško skupnost. Začelo se je zvečer 23. novembra 1943. Nemci so skupaj s svojimi pomočniki začeli racije po posameznih mestnih predelih in judovske meščane s silo zganjali na pripravljene tovornjake. Dela so se lotili sistematično, saj so si pri mestnih in policijskih oblasteh pridobili ustrezne sezname in pregledali občinske matične knjige. Aretirance so najprej odpeljali v goriške zapore, čez nekaj dni pa v tržaški zapor Coroneo. V tej novembrski raciji so v Gorici aretirali 24 Judov. Med septembrom in novembrom 1943

¹⁵ Cedarmas, *La comunità israelitica*, str. 137–138; Morpurgo, *Valdirose*, str. 127–131.

¹⁶ Silva Bon, *Testimoni della Shoah. La memoria dei salvati*, Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale (dalje: Bon, *Testimoni della Shoah*), Gradisca d'Isongo 2005, str. 100.

¹⁷ Antonella Gallarotti in Elisabetta M. Loricchio, ur., *Le-Zikkaron – In memoria : per non dimenticare i deportati della comunità ebraica di Gorizia nel cinquantesimo anniversario, 23 novembre 1943*, Edizioni della Laguna (dalje: *Le-Zikkaron – In memoria*), Monfalcone 1994, str. 32–33.

je bilo tako skupaj aretiranih 29 oseb (11 moških in 18 žensk). V začetku decembra 1943 so prve goriške Jude preko Trsta odpeljali v Auschwitz. Vseh aretiranih goriških Judov je bilo 48. Nekaterim se je le uspelo skriti s pomočjo ponarejenih dokumentov ali se umakniti v tujino. Žalosten je primer Emme Ester Luzzatto Coen, poročene Michelstaedter (1854–1943), matere znane-ga goriškega filozofa Carla Michelstaedterja (1887–1910). Njena hčerka Paula Michelstaedter, poročena Winteler, ki je od poroke živela v Švici, jo je večkrat povabila, naj pride živeti k njej na nevtralnno ozemlje. Mati Emma jo je vztrajno zavračala, češ da je prestara, da bi se ji lahko v Gorici karkoli zgodilo. Toda nacisti so jo vseeno aretirali v veliki raciji goriških Judov 23. novembra 1943 in jo odpeljali v tržaški zapor Coroneo. Od tam so jo 7. decembra 1943 poslali v uničevalno taborišče Auschwitz, kamor pa ni prišla živa. Umrla je namreč na poti in velja za najstarejšo žrtev holokavsta med goriškimi Judi.¹⁸

Slika 2: Skupina mladih goriških sionistov na izletu, pred drugo svetovno vojno. Hrani muzej sinagoga v Gorici.

Osvoboditev iz taborišč sta dočkala samo dva goriška Juda: Giacomo Iacboni (rojen 1928) in Iris Steinmann (rojena 1923), oba zaprta v taborišču Bergen Belsen. Drugih 45 je umrlo v taboriščih, enega pa so Nemci ustrelili v zaporu. Mladi Gaddo Morpurgo je bil sin predsednika goriških Judov. Družina Morpurgo se je sicer že 9. septembra 1943, torej še pred nemškim vkorakanjem v Gorico, umaknila iz mesta. Z vlakom so se preko Vidma in

¹⁸ *Le-Zikkaron – In memoria*, str. 32–33.

Benetk odpeljali v kraj Ostra Vetere blizu Ancone v pokrajini Marche, kjer so želeli počakati prihod zavezniške vojske. Nastanili so se v apartmaju, ki jim ga je oddajala Maria Manoni. Tam so italijanski karabinjerji 7. decembra 1943 aretirali Gadda Morpurga in ga internirali v taborišče Unes pri mestu Senigallia. Ostali člani družine so lahko ostali v Ostra Vetere. Gadda so februarja 1944 zaprli v sodne zapore v kraju Pesaro, kmalu pa so ga predstavili v Urbino. Poleti 1944 se je zdravil v tamkajšnji bolnišnici, kjer ga je 12. avgusta aretirala nemška policija. Odpeljali so ga v Forli skupaj s skupino 17 Judov, kjer so jih zaprli v prostorih na nekdanjem letališču. Deset Judov, med njimi tudi Gadda Morpurgo, so 5. septembra 1944 ustrelili pripadniki SS.¹⁹

Preglednica 1: Goriški Judje, ki so uspeli preživeti drugo svetovno vojno.²⁰

Auerbach Giovanna	Levi Bruno	Rosenthal Alice
Basevi Silvia	Levi Umberto	Rotschild Elsa
Bolaffio Giorgio	Levi Giorgia	Schnabl Oscar
Bolaffio Giuseppina, por. Donati	Luzzatto Bruno	Steinmann Carlotta
Bolaffio Guido	Luzzatto Gerolamo	Steinmann Giuseppe
Bolaffio Livia	Luzzatto Gina	Traubner Simeone
Comel Nelly	Melamud Selde	Valobra Lucia
Donati Bruno	Michelstaedter Paula, por. Winteler	Valobra Nella
Donati Gemma	Morpurgo Beno	Viterbo Gina
Donati Nives	Morpurgo Giorgio	Windspach Eleonora
Donati Silvia	Morpurgo Grazia	Windspach Gualtiero
Donati Steno	Oppieri Livio	Windspach Lina
Donati Umberto	Oppieri Renato	Windspach Vera
Jacoboni Adolfo	Gentilli Gina	Farber Lina
Farber Isacco	Luzzatti Alfredo	Jacoboni Adolfo
Farber Giacomo		

¹⁹ Cedarmas, *La comunità israelitica*, str. 149; Morpurgo, *Valdirose*, str. 204; CDEC 2016.

²⁰ *Le-Zikkaron – In memoria*, str. 11–68; Adonella Cedarmas, *La comunità israelitica di Gorizia 1900–1945*, Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione (dalje: Cedarmas, *La comunità israelitica*), Pasian di Prato 1999, str. 150–151; Morpurgo, *Valdirose*, str. 205; CDEC 2016.

Drugo svetovno vojno je vsega skupaj preživelo 46 Judov iz Gorice, oziroma tistih, ki so v mestu bivali dalj časa. Ob tem je treba poudariti, da se je približno tretjina odpovedala judovstvu že pred drugo svetovno vojno. Tisti, ki so se rešili pred nacističnim preganjanjem, so se poskrili na bližnjem furlanskem podeželju (Budoia, Cervignano), bodisi v drugih italijanskih mestih (Benetke, Videm) in jih preganjanci niso uspeli odkriti. Pri skrivanju so uporabljali ponarejene dokumente z nejudovskimi imeni, ki so jim jih priskrbeli protifašisti oziroma pripadniki partizanskega gibanja.²¹

PRIMER SKRIVANJA NA PODEŽELJU

Marcello Morpurgo,²² ki je diplomiral iz italijanske književnosti, se je decembra 1943 z materjo Gildo skrivil na furlanskem podeželju. V vasi Loncon pri Portogruaru jima je najprej pomagal duhovnik Lino Zovatto. Kasneje sta za kratek čas našla zatočišče v kraju Caorle, končno sta ju na svojem posestvu v kraju Quartarezza di Meduna skrivala Alessandro in grofica Luisa Wiel, kjer je Marcello delal kot domači učitelj za njuni dve hčeri. Sredi decembra 1943 je italijanska policija aretirala Gildo Luzzatto Morpurgo, a so jo kmalu izpustili z naročilom, naj se vrne v Gorico po dokumente. Grofje Wiel so jima brez razmišljanja ponudili zatočišče ter jima priskrbeli lažne dokumente, ki naj bi izvirali iz kraja Mola pri Bariju v južni Italije, tedaj že pod zavezniško zasedbo, zato jih je bilo težko preveriti. Tako je Marcello (začasno) postal Mario Martino. Njuni zaščitniki so ju tudi poučili o osnovah katoliške vere in obnašanja ter ju pošiljali ob nedeljah v krajevno cerkev, da sta bila manj sumljiva. S pomočjo lažnih dokumentov so mater in sina Morpurgo kasneje odpeljali v opremljeno stanovanje v kraju Azzanello di Pasiano pri Pordenonu, od koder se je Marcello vsak dan s kolesom vozil na posestvo grofov Wiel. V Gorico sta se vrnila po koncu vojne. Marcello Morpurgo je svoj položaj v tem žalostnem obdobju označil za »begunce brez lastne krivde«.²³ Grofa Wiel sta tudi sicer sodelovala pri skrivanju Judov pred nacisti, zato sta bila januarja 1997 vpisana med pravičnike med narodi.²⁴

²¹ Morpurgo, *Valdirose*, str. 205.

²² Marcello Aronne Morpurgo (1919–2012), pripadnik ugledne goriške judovske družine. Iz književnosti je diplomiral na univerzi v Padovi. Med vojno se je skrival, po vojni se je odselil v Izrael, kjer se je poročil z Miriam Bolaffio in živel v mestu Berševa.

²³ Morpurgo, *Valdirose*, str. 142–155; Martin Gilbert, *The Righteous: The unsung heroes of the Holocaust*, Black Swan Book, London 2003, str. 451; Podbersič, *Judovska skupnost na Goriškem*, str. 202.

²⁴ Naziv podeljuje ustanova *Yad Vashem* iz Jeruzalema. Gre za spominski, muzejski in dokumentacijski center, ki ohranja spomin na okrog šest milijonov Judov, pobitih med

GORIŠKI JUDJE V ODPORNIŠKEM GIBANJU

Nekaterim goriškim Judom se je le uspelo skriti s pomočjo ponarejenih dokumentov ali se umakniti na varno. Za odhod med člane odporniškega gibanja,²⁵ na Goriškem je to večinoma pomenilo priključitev partizanskim

---

holokavstom. Pobuda za nastanek take ustanove je prišla že na zasedanju Sionističnega generalnega sveta v Londonu sredi avgusta 1945, od februarja 1946 je njen sedež v Jeruzalemu. Delovanje Yad Vashema sicer uradno sloni na zakonu, ki ga je sprejel kneset, izraelski parlament, avgusta 1953. Z Yad Vashemom je tesno povezan izraz *Pravičniki med narodi* (ang. Righteous Among the Nations), ki označuje Nejudje, ki so med holokavstom pomagali reševati Jude. Pri tem so tvegali svoje življenje, ne da bi za svoje početje zahtevali plačilo. Trenutno je status pravičnika priznan 26.513 osebam iz 51. držav. Verjetno je najbolj znan med njimi nemški industrialec Oskar Schindler (1908–1974), o katerem je ameriški režiser Steven Spielberg posnel odlični hollywoodski film *Schindlerjev seznam*. Postopek za priznanje *pravičnika* se vodi na pobudo in ob pisnem pričevanju rešenca ali prič. Odlok o priznanju izda posebna komisija pri ustanovi Yad Vashem, ki jo sestavljajo pravniki, nekdanji diplomati, zgodovinarji in druge pomembne osebnosti iz družbenega življenja v Izraelu, predseduje pa ji sodnik izraelskega vrhovnega sodišča. Na tem seznamu je trenutno dvanajst Slovencev in tudi 682 Italijanov.

²⁵ Po direktivi Vrhovnega štaba partizanske vojske je slovensko Glavno partizansko poveljstvo konec decembra 1942 ustanovilo III. operativno cono, imenovano tudi Alpska operativna cona. Ukinjena je bila 21. februarja 1943, ko se je formiral štab Primorske operativne cone. Ta je bil ukinjen 6. oktobra 1943, ko je bil ustanovljen Operativni štab za zapadno Slovenijo. Po kapitulaciji Italije se je Operativni štab za zapadno Slovenijo 22. decembra 1943 preimenoval v IX. korpus NOV in POJ. Operacijsko območje korpusa je obsegalo Primorsko, Gorenjsko, Polhograjske dolomite ter nekaj časa tudi del Koroške. V svojem sestavu je imel 30. divizijo (Gregorčičeva, Bazoviška, Kosovelova in italijanska 20. Tržaška udarna brigada) in 31. divizijo (Gradnikova, Prešernova in Vojkova brigada) ter italijansko garibaldinsko divizijo Natisone (december 1944–april 1945). Poleg tega je sem spadal še Operativni štab za zahodno Primorsko, imenovan 5. novembra 1944, z Beneškimi in Rezijskimi bataljonom. Korpusu je bila podrejena vojna oblast z vojnimi področji in komandami mest.

Njegovo operativno področje je obsegalo zahodni del Slovenije s Slovenskim primorjem in Trstom, Beneško Slovenijo in Rezijsko, del Gorenjske in Polhograjsko hribovje. Korpus je obstajal do 16. maja 1945 (Klanjšček 1999).

Italijansko odporniško gibanje na Goriškem se je razvijalo postopoma v krajih z italijanskim prebivalstvom. V začetku je potekalo v organizaciji Komunistične partije Italije (KPI), ki se je naslanjala na delavski protifašizem, prisoten zlasti v Trstu in Tržiču, deloma pa tudi med kmečkim prebivalstvom na goriškem podeželju. Govorimo lahko o tesni povezanosti tega gibanja s slovenskim partizanskim odporištvom. Precejšnji del italijanskih protifašistov iz tega gibanja se je tako v duhu internacionalizma priključil slovenskim partizanom pod komunističnim vodstvom. Drugo gibanje, sestavljano iz meščanskih političnih skupin iz predfašističnega obdobja, se je naslanjalo na ideje italijanskega Risorgimenta in se je prav tako povezovalo s KPI in od oktobra 1943 dalje združevalo v Komite za narodno osvoboditev (Comitato di Liberazione Nazionale – CLN) v Gorici. Tako sta hkrati delovali dve odporniški skupini z različnimi političnimi cilji, med katerima je prihajalo tako do nasprotovanj kot tudi do poskusov (političnega) sodelovanja.

enotam pod slovenskim poveljstvom, se je odločil le manjši delež Judov. Bili so namreč tradicionalno bolj vpeti v italijanski kulturno-gospodarski prostor in oddaljeni od slovenske stvarnosti v deželi. V partizane so odšli: bratje Tullio, Giacomo in Steno Donati, A. Farber, odvetnik Bruno Moshe Luzzatto, Adolfo Jacoboni, Rubino Rotstein in neki poljski Jud Jlason. Bruno Luzzatto je leta 1944 sodeloval pri ustanavljanju italijanske partizanske brigade Piave pri kraju Conegliano Veneto. Adolfo Jacoboni je v začetku decembra 1943 poiskal stik s partizani v Kozani v Goriških Brdih. Skoraj leto dni se je boril v italijanskem bataljonu Mazzini, ki je deloval v okviru divizije Garibaldi. Zaradi bolezni je zapustil partizanske enote in se bolan skrival v Gradišču ob Soči pri neki družini, ki je podpirala partizane. Omenjena družina mu je tudi priskrbela zdravnico Benco Gruber, ki ga je pozdravila. Uredili so mu tudi ponarejene dokumente, predstavljal se je kot civilni delavec za nemško vojsko (Wehrmacht). Konec vojne je dočakal kot nemški prevajalec pri družbi Arrigoni v mestu Cesena.²⁶ Žal se več goriških Judov ni odločilo za odhod med partizane. Morda bi bila njihova usoda drugačna, če bi sledili besedam, ki jih je izrekel Steno Donati, partizanski borec in edini izmed preživelih bratov Donati: »*Objeti puško v tistih dneh genocida nad mojim narodom, je pomenilo svobodo! Bil sem v partizanih, med slovenskimi partizani.*«²⁷

Slika 3: Giacomo Donati (1909–1945), padel kot pripadnik partizanske divizije Garibaldi. Hrani muzej sinagoga v Gorici.

²⁶ Cedarmas, *La comunità israelitica*, str. 138; Bon, *Testimoni della Shoah*, str. 100–101; Nataša Prinčič, *Židje v Gorici med drugo svetovno vojno*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (dalje: Prinčič, *Židje v Gorici*), Ljubljana 2001, str. 30.

²⁷ Dorica Makuc, *Primorska dekleta v Nemčijo gredo*, Goriška Mohorjeva družba, Gorizia/Gorica 2005, str. 83.

Treba je dodati, da se je med 1943–1945 proti nacistom in fašistom na italijanskih tleh borilo okrog 200.000 pripadnikov odporniškem gibanju. Od tega je bilo približno 2.000 Judov. V bojih je padlo okrog 70.000 italijanskih partizanov, med njimi okrog 700 Judov.²⁸

Izmed goriških Judov je prvi padel Tullio Donati s partizanskim imenom Giusto, poveljnik čete v bataljonu Mazzini. Življenje je izgubil v boju z Nemci 23. marca 1944 blizu kraja Manzano v Furlaniji. Njegov brat Giacomo Donati, s partizanskim imenom Urbino, se je boril v brigadi Tagliamento, ki je delovala v okviru divizije Garibaldi in priznavala poveljstvo IX. korpusa NOVJ. Njegova smrt ni popolnoma pojasnjena, padel je med 4. in 17. februarjem 1945, najverjetneje nekje blizu Spilimberga v Furlaniji. Kot povzročitelji smrti se omenjajo tako Nemci kot njihovi kolaboranti Kozaki.²⁹

KATOLIŠKA CERKEV V GORICI IN NEMŠKO PREGANJANJE JUDOV

O pogledu krajevne Katoliške cerkve na to temno obdobje v Gorici imamo zelo malo ohranjenih dokumentov. V tej smeri je zanimivo pričevanje Karla Bonuttija, v tistem času dijaka v Gorici, člana Katoliške akcije in ministranta pri dr. Francu Setničarju (1875–1945), škofijskem kanclerju v Gorici. Tako je spoznal tudi goriškega nadškofa Carla Margottija, ki je bil med 1934–1951 nadškof v Gorici. Dijak Bonutti je tudi nadškofu Margottiju pogosto ministriral, z njim zajtrkoval in mu pomagal v pisarni, največ je sprejemali goste. Spominja se, da mu je nadškof Margotti v letih 1942/43 trikrat ali štirikrat izročil debelejšje kuverte. Pričevalec sicer ne ve, kaj je bilo v njih, a domneva, da je šlo za denar. Te kuverte je moral pričevalec odnesti v nekdanji geto in ga vreči v nabiralnik pri sinagogi. Tam ga ni nihče sprejel, vendar domneva, da so nabiralnik izpraznili takoj po njegovem umiku.³⁰

Del goriške Cerkve se je vključil v akcijo reševanja Judov že pred kapitulacijo Italije. Tako so goriške uršulinke septembra 1942 nudile zatočišče Judinji iz Vidma. Žal njena poznejša usoda ni znana.³¹ Prav tako je Giovanni

²⁸ Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista*, str. 306–308.

²⁹ Cedarmas, *La comunità israelitica*, str. 138–139; Giovanni Padoan, *Abbiamo lottato insieme*, Del Bianco, Udine 1965, str. 55–58; Prinčič, *Židje v Gorici*, str. 37; Giampaolo Gallo, *La resistenza in Friuli, 1943–1945*, Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, Udine 1988, str. 29.

³⁰ Karel Bonutti, pričevanje avtorju, 2013.

³¹ AMOG, Annali, busta 212, dopis 15. september 1942.

Fabris, predstojnik salezijancev v Gorici, nudil zatočišče dunajskemu Judu Karlu Hynecku.³²

Po Gorici so se še pred novembrskimi aretacijami slišale vesti, ki jih je razširjala učiteljica Rina Luzzatto, sicer članica judovske skupnosti. Govorice so šle v smeri, da si nadškof Margotti zelo prizadeva, da bi zaščitil Jude v mestu.³³

Mesec dni po novembrskih aretacijah leta 1943 je Nadškofijski ordinariat v Gorici naslovil na goriškega prefekta grofa Marina Paceja prošnjo imenu pravičnosti in človekoljubnosti. V Goriški nadškofiji so želeli vplivati vsaj na to, da bi italijanske oblasti iz aretacije izvzele naslednje Judinje: Emmo Michelstaedter, Malvino Golberti, Liso Luzzatto, Prospero Bolaffio, Paolo Luzzatto, Edvigo Jona, Margherito Gentilli. Zadevalo je starejše od sedemdeset let in bolne osebe, ki so bile izvzete že z ministrskim ukazom, ki je bil poslan v Gorico v začetku decembra 1943.³⁴

Žal je bila intervencija neuspešna, kajti Nemci so že aretirali večino omenjenih oseb. Iz pisma lahko sklepamo, da goriški nadškof Margotti dejansko ni vedel za usodo aretiranih goriških Judov. Namreč, ob pismu iz Goriške nadškofije so bili ti Judje že pobiti v taboriščih. Prav tako je treba upoštevati njegovo naivnost, da imajo oblasti RSI sploh kakšen vpliv na nemško zasedbo in njihov odnos do Judov.

Nekoliko kasneje, 15. februarja 1944, je prišlo na Nadškofijski ordinariat v Gorici pismo iz Vatikana. Alessandro Evreino, škof iz kurije, je nadškofa Margottija v vljudnem pismu spraševal o usodi ljudi, odpeljanih konec novembra 1943 iz Gorice. Pismu je očitno priložil tudi seznam z imeni posameznikov, ki pa v arhivu ni ohranjen.³⁵

Glede verske pripadnosti in judovstva pove veliko tudi usoda mešanega Juda Bruna Levija, ki je bil rojen v Trstu leta 1907. Njegova mati Linda Micol, po veri katoličanka, ob Brunovem rojstvu še ni bila poročena z Judom Manliom Levijem. Zato je bil sin vpisan v register kot katoličan. Tri mesece kasneje sta se starša poročila in Bruno je pridobil priimek Levi. Zaposlil se je v vodstvu prevozniškega podjetja Ribi v Gorici. Vpisal se je tudi v PNF, toda decembra 1938 ga je pokrajinski tajnik Mario Macola izključil iz stranke, ker je pripadal judovski rasi. To je postalo odločilno jeseni 1943, ko je nemška vojska aretirala številne goriške Jude in jih poslala v koncentracijska taborišča. Tudi Bruna Levija so aretirali že 18. septembra 1943, takoj po nemškem

³² Luciano Spangher, *Gorizia 1943-44 - '45. Seicento giorni di occupazione germanica e quaranta jugoslava*, Edizione »Friuli C.«, Gorizia/Gorica 1995, str. 25–26.

³³ Prav tam.

³⁴ ASG, Regia Prefettura di Gorizia, Ufficio di Gabinetto, busta G/104 bis, fasc. 17.6.3., Provvedimenti relativi agli Ebrei 1944–1945. Vario. Dopis 22. december 1943.

³⁵ ACAG, Archivio della Cancelleria, Curia Arcivescovile di Gorizia, cartella 1158/C, 2, anno 1944.

vkorakanju v Gorico, in ga zaprli v sodni zapor v ulici Barzellini. Niso ga deportirali, ampak so ga po skoraj štiridesetih dneh izpustili. Sicer so ga Nemci podrobno zasliševali, »izmazal« pa se je s ponarejenimi dokumenti, ki mu jih je priskrbela žena Alma Parini, in ki naj bi dokazovali, da je Bruno pravzaprav arijskega porekla, ker naj bi Manlio Levi ne bil njegov pravi oče. Pojasnilo za njegovo izpustitev lahko vidimo tudi v njegovem urejenem statusu in družinskih listinah. Zaradi protijudovske zakonodaje, ki so jo od leta 1938 izvajale tudi italijanske oblasti, je Bruno Levi marca prestopil v katoliško vero in se še enkrat poročil s katoliškim obredom. Že pred tem je bil namreč poročen po judovskem obredu. Hkrati s tem se je skupaj s hčerko Giorgio tudi krstil. Ponarejene listine so ga sicer obvarovale pred deportacijo v nacistično taborišče, ne pa pred zasegom vsega imetja v korist RSI aprila 1944.³⁶

ZAKLJUČEK

Druga svetovna vojna je nedvomno boleče zarezala v delovanje judovske skupnosti v Gorici, ki je stoletja dajala pečat mestu in deželi. Danes judovske skupnosti v mestu ni več. Ker je bila maloštevilna, se je leta 1969 združila s tržaško skupnostjo. Na nekdanj pomembno judovsko prisotnost na Goriškem tako danes spominjata sinagoga in judovski muzej ob njej ter dobro ohranjeno nekdanje judovsko pokopališče v Rožni dolini pri Gorici.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Archivio di Stato, Gorizia

ASG, Regia Prefettura di Gorizia, Ufficio di Gabinetto, busta G/104 bis, fasc. 17.6.3., Provvedimenti relativi agli Ebrei 1944–1945. Vario. Dopis 22. december 1943.

Archivio Centrale dello Stato, Roma

ACS, Direzione generale PS, A 16, Ebrei stranieri, b. 11, fasc. 36, Gorizia, 21. junij 1940.

Archivio della Curia Arcivescovile, Gorizia

ACAG, Archivio della Cancelleria, Curia Arcivescovile di Gorizia, cartella 1158/C, 2, anno 1944.

Archivio delle Madri Orsoline di Gorizia

AMOG, Annali, busta 212, dopis 15. september 1942.

---

³⁶ Italo Chiarion, »La storia di Bruno Levi. Gli effetti delle leggi razziali del 1938«. *Isonzo/Soča* 85, str. 30–31.

Elektronski vir

Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea. CDEC digital library. [Http://digital-library.cdec.it/cdec-web/](http://digital-library.cdec.it/cdec-web/), 2016.

Literatura

Silva Bon Gherardi, »La politica antisemita a Trieste negli anni 1940–1943«. *Qualestoria* 17 (1), 1989, str. 91–98.

Silva Bon, *Testimoni della Shoah. La memoria dei salvati*. Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale, Gradisca d'Isonzo 2005.

Carlo Spartaco Capogreco, *Fašistična taborišča. Internacije civilistov v fašistični Italiji (1940–1943)*. Publicistično društvo ZAK, Ljubljana 2011.

Adonella Cedarmas, *La comunità israelitica di Gorizia 1900–1945*. Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione, Pasian di Prato 1999.

Italico Chiarion, »La storia di Bruno Levi. Gli effetti delle leggi razziali del 1938«. *Isonzo/Soča* 85.

Renzo De Felice, *Storia degli Ebrei italiani sotto il fascismo*. Einaudi, Torino 1993.

Antonella Gallarotti in Elisabetta M. Loricchio, ur., *Le-Zikkaron – In memoria : per non dimenticare i deportati della comunità ebraica di Gorizia nel cinquantenario, 23 novembre 1943*. Edizioni della Laguna, Monfalcone 1994.

Giampaolo Gallo, *La resistenza in Friuli, 1943–1945*. Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, Udine 1988.

Francesco Germinario, *Fascismo e antisemitismo, Progetto razziale e ideologia totalitaria*. Laterza, Roma–Bari 2009.

Martin Gilbert, *The Righteous : The unsung heroes of the Holocaust*. Black Swan Book, London 2003.

Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*. Yale University Press Hilberg, New Haven 2003.

Oto Luthar, *Po robovih spomina: antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti*. Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2012.

Dorica Makuc, *Primorska dekleta v Nemčijo gredo*, Goriška Mohorjeva družba, Gorizia/Gorica 2005.

Marcello Morpurgo, *Valdirose – Memorie della comunità ebraica di Gorizia*. Del Bianco Editore, Udine 1986.

Giovanni Padoan, *Abbiamo lottato insieme*. Del Bianco, Udine 1965.

Nataša Prinčič, *Židje v Gorici med drugo svetovno vojno*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2001.

Renato Podbersič, *Judovska skupnost na Goriškem 1900–1950*. Doktorska disertacija. Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Koper 2016.

Michele Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista. Vicende, identità, persecuzione*. Einaudi, Torino 2000.

Luciano Spangher, *Gorizia 1943 – '44 – '45. Seicento giorni di occupazione germanica e quaranta jugoslava*. Edizione »Friuli C.«, Gorizia/Gorica 1995.

Joshua D. Zimmerman, *Jews in Italy under Fascist and Nazi rule, 1922–1945*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Pričevanja

Karel Bonutti, r. 1928, upokojenec iz Nove Gorice. Ustno pričevanje avtorju 2013. Avdio-video zapis pri avtorju.

SEARCHING FOR ALTERNATIVES – SAVING THE GORIZIA JEWS FROM HOLOCAUST

Summary

The Jewish community of Gorizia shared the fate of the many ravaged by the holocaust of WW II. Following the German occupation of what is today littoral Slovenia and the creation of The Operational Zone of the Adriatic Littoral in 1943, the plight of Jews became even more severe. A number of Gorizian Jews managed to make their escape prior to September 1943, and many went into hiding in central and northern Italy. Others fled to Milan, and from there journeyed to Switzerland by way of clandestine channels. For the most part these Jews travelled under false names and counterfeit identity papers provided them by antifascist organizations.

Jewish student Marcello Morpurgo and his mother sought refuge in rural Friuli in December 1943, and remained there until the end of the war. According to his words they were “involuntary fugitives” during this sad period.

Jewry from Gorizia had long been integrated into the town's Italian cultural and commercial life, and were thus distanced from the ethnic Slovene social milieu; indeed, only a small proportion of Gorizia's Jews opted to join the (Slovene) Partizan movement. Most famous among these were the brothers Giacomo and Tullio Donati, who served in the Partizan's Garibaldi Division; both were killed before war's end, but, in the interim, their reputation for bravery earned them a deal of respect among comrades.

At the end of WW II, Gorizia's Jewish community totalled just 46 members. The majority of these decided not to seek a future in the town, choosing instead to emigrate to the United States or the newly created state of Israel.

AUF DER SUCHE NACH ALTERNATIVEN: DIE RETTUNG DER JUDEN IN GORICA/GÖRZ VOR DEM HOLOCAUST

Zusammenfassung

Die jüdische Gemeinde in Gorica/Görz teilte während des Holocaust das Schicksal ihrer vertriebenen Landsleute. Ihr Leiden vertiefte sich Mitte September 1943, nachdem die Deutschen nach Primorska (slowenisches Küstenland), damalige italienische Julisch Venetien, einmarschierten und nachdem die Operationszone Adriatisches Küstenland errichtet wurde. Einige Gorica/Görz Juden schafften es, bis September 1943 aus der Stadt zu fliehen. Sie gingen in andere nord- und zentralitalienische Länder. Einige fliehen durch geheime Kanäle über Mailand in die Schweiz, die anderen fanden Zuflucht auf dem Land. Meistens reisten oder versteckten sie sich unter falschen Namen und mit falschen Dokumenten, die von antifaschistischen Organisationen erstellt wurden.

Marcelo Morpurgo, ein Student, der in Dezember 1943 mit seiner Mutter auf dem friaulischen Land Zuflucht fand und das Ende des Krieges dort erwartete, beschrieb seine Lage in dieser traurigen Zeit als seien sie „Flüchtlinge ohne eigener Schuld“.

Nur ein geringer Teil der Gorica/Görz Juden entschied sich, zu den (slowenischen) Partisanen zu gehen. Die bekanntesten Kämpfer aus der Gorica/Görz jüdischer Gemeinde, die wegen ihres Heldentums auch unter anderen Partisanen bekannt waren, waren die Brüder Giacomo und Tullio Donati aus der Garibaldi Division. Die Gorica/Görz Juden waren traditionsbedingt mehr an den italienischen kulturwissenschaftlichen Raum gebunden und von der slowenischen Realität distanziert.

Das Ende des Zweiten Weltkrieges erlebten 46 Mitglieder der Gorica/Görz jüdischer Gemeinde, doch sie sahen ihre Zukunft nicht mehr in Gorica/Görz, sondern sie wanderten in die Vereinigten Staaten von Amerika oder in das neu entstandene Land Israel aus.